

Літэратура

1. Лотман Ю.М., Успенский Ю.А. “Письма русского путешественника” Карамзина и их место в развитии русской культуры // Карамзин Н.М. Письма русского путешественника. Л.: Наука, 1984. С. 525–607.
2. Карамзин Н.М. Письма русского путешественника. М.: Правда, 1988. 544 с.
3. Мифологический словарь: Кн. для учителя /М.Н.Ботвинник, Б.М.Коган, Б.П.Селецкий. 4-е изд., испр. перераб. М.: Просвещение, 1985. 176 с.
4. Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка. М.: Учпедгиз, 1941.

І.М. Зуева

ЖАНРАЎТВАРАЛЬНАЯ РОЛЯ АНТРАПОНІМАЎ У ТВОРАХ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ

Аўтары гістарычнай прозы ўзнаўляюць падзеі і воблік мінулага. Творы гэтага жанру маюць вялікую каштоўнасць, паколькі валодаюць сілай вялікага эмацыянальнага ўздзеяння і даюць унікальную магчымасць сучаснаму чытачу далучыцца да гісторыі, увасобленай у жывой, вобразнай форме. Менавіта таму многія з персанажаў з’яўляюцца не выдуманымі, а рэальнымі асобамі, сярод якіх не толькі князі, пань, царкоўныя дзеячы, але і прадстаўнікі іншых сацыяльных груп, чыя храналагічная канва жыцця захавана летапісамі, хронікамі, гістарычнымі дакументамі.

Спецыфічнай асаблівасцю твораў аднаго з найбольш папулярных беларускіх гістарычных раманістаў, У. Караткевіча, з’яўляецца выкарыстанне пераважна рэальна-гістарычных антрапонімаў для іменавання як шырокавядомых асоб у гісторыі, так і іншых персанажаў, у тым ліку другарадных. Творчы стыль У. Караткевіча можна вызначыць як стыль пісьменніка-даследчыка, які імкнуўся скурпулёзна і дакладна, у дэталях, хаця і ў займальнай мастацкай форме перадаць драматычныя падзеі беларускай гісторыі і пры гэтым выказаць сваю ўласную версію. Вызначыўшы для сваёй гістарычнай прозы зыходны рубаж шаснаццатым-дзевятнаццатым стагоддзямі, спалучыўшы рэальна-фактычнае з інтуітыўна-творчым У. Караткевіч даў чытачам магчымасць зазірнуць у “сіваю мінуўшчыну”. “Гістарычную прозу Караткевіча можна ўмоўна раздзяліць на дзве часткі: першая – творы, прысвечаныя асэнсаванню жыццядзейнасці беларусаў у познім сярэднявеччы (раман “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, апавесці “Сівая легенда”, “Цыганскі кароль”, “Ладдзя Роспачы”); другая – творы, якія адлюстроўваюць барацьбу роднага народа супраць царскага

самаўладдзя ў XIX стагоддзі (раман “Каласы пад сярпом тваім”, аповесць “Зброя”, апавяданне “Паром на бурнай рацэ” – своеасаблівы ўступ да рамана “Нельга забыць”)) [1, с. 58–59].

Раман “Каласы пад сярпом тваім” [2; 3] – першы беларускі гістарычны раман у поўным сэнсе гэтага слова (С. Андранюк, Г. Кісялёў, А. Сямёнава і інш.). Менавіта на прыкладзе гэтага рамана паспрабуем устанавіць жанраўтваральную ролю антрапонімаў.

Даволі часта антрапонімы ў згаданым рамане У. Караткевіча забяспечаны аўтарскімі падрадкавымі заўвагамі гісторыка-этамалагічнага зместу, што яднае мастацкі твор з гістарычнымі опусамі і хронікамі: – *Вы [Алесь Загорскі] не заўважалі, што найбольш хлусяць у гісторыі? І якраз тыя, што найбольш крычаць аб сённяшнім дні і рэкамендуюць былое як альбом з цікавенькімі малюнкамі. Ну, хаця б мой [Віктара Каліноўскага] непасрэдны начальнік **Барон Мадэст Корф** нямецкая каўбаса на імперскай рускай службе* (Корф Мадэст – рэакцыйны гісторык, у 1849 – 1861 гг. – дырэктар Публічнай бібліятэкі. У 1864 – 1872 гг. – старшыня дэпартаменту законаў Дзяржаўнага савета) [3, с. 127–128]. Больш таго, аўтар дакладна ўзнаўляе рэальныя антрапанімічныя дэталі. Так, у дыялогу Алесь і Віктара, які назваў барона Корфа нямецкай каўбасой на імперскай рускай службе (пэўна, улічваючы яго нацыянальнасць і не толькі), Караткевіч перадае форму імені Мадэста так, як яна гучала з вуснаў дзейных персанажаў, даючы пэўную характарыстыку рэальным гістарычным асобам – **Корфу** і **Пушкіну**: – *Ведаеце [Алесь], з кім **Модзінька** вучыўся? З **Пушкіным**. Ворагі былі. Сварыліся. Афрыканец наш яго, здаралася, і пабіваў. І атрымалася так, што перакрыжоўваліся іхнія шляхі. Адзін за кнігу – і другі за кнігу. Адзін гісторыю пісаць – і другі пісаць. Мяркую [Віктар], у **Модзінькі**, хоць ён і нахапаў чыноў, увесь час аставалася пачуццё ўшчэрбнасці, абдзеленасці, падсвядомае жаданне саперніцтва. Ну і пісалі. Адзін свае смярдзючыя кніжачкі, абяцадла для бедных, а другі – “Гісторыю пугачоўскага бунту”... [3, 128].* Між іншым, на вобраз **Пугачова** аўтар звяртае ўвагу чытача некалькі разоў, прычым выкарыстоўваючы розныя антрапанімічныя сродкі: адпрозвішчнае іменаванне гістарычнага працэсу: – *Ты [Хаданскі]звар’яцеў, сказаў князь [Юрый Загорскі]. – Калі ў цябе няма жалю, успомні, што цяпер трэба сядзець цішэй вады і ніжэй травы. **Пугачоўшчыны** хочаш?* [3, с. 21] ці двухчленную мадэль “размоўна-гутарковая форма імені + ўсечаная форма прозвішча”: – *Гэта паляк [Зыгмунт (а па-нашаму Цыкмун) Серакоўскі], нашага поля ягада. Шмат адседзеў і адмаршыраваў у тых краях, ...дзе над*

зямлёю лунае нябачны дух **Ямелькі Пугача**... [3, с. 93]. Абедзве антрапанімічныя мадэлі дэманструюць вобраз, сугучны часу, які адлюстравіў аўтар у рамане.

Пад пяром раманіста нават рэальна-гістарычныя імёны іншы раз пачынаюць выконваць не зусім уласціваю ім мастацкую функцыю таму, што У. Караткевіч, адлюстроўваючы мінулае, творыць над ім свой суд. Так, прозвішча міністра ўнутраных спраў Расіі таго часу **Бібікава** ў кантэксце аўтарскай характарыстыкі актуалізуе сваё этымалагічнае значэнне ў фразеалагізме **біць бібікі** (разм. неадабр. Ужыв. Пры дзейн са знач асобы. Гультаяваць, займацца пустымі справамі [4, с. 93]: *Так званыя “вярышкі грамадства”, разбэшчаныя наскрозь, звар’яцелыя ад выраджэння, тупыя, кіравалі людзьмі, якія ва ўсіх адносінах былі вышэйшыя і лепшыя за іх. Унутранымі справамі Расіі тры гады кіраваў Бібікаў, адзін з найбольшых містыкаў таго часу: ён рэгулярна па начах выклікаў дух нябожчыка сына, які памёр у Дрэздэне, і нібы гутарыў з ім ...* [3, с. 227]. Не менш яскравую актуалізацыю свайго этымалагічнага значэння атрымала і прозвішча **Растоўцаў** (ад рускага *ростовщик* (бел. ліхвяр) – “чалавек, які дае грошы ў доўг і бярэ вельмі высокія працэнты за іх” [5, с. 320]: *... Яшчэ раней імператар даручыў генерал-ад’ютанту Якаву Растоўцаву, што падаў калісьці сваю прапанову¹ адмены кіраваць падрыхтоўкай рэформы* [3, с. 226] *... ён [Растоўцаў] трымаў сябе так, быццам быў бессмяротны, і імкнуўся як мага хутчэй здзеці сабе і тысячам такіх, як сам, усё, што магчыма – і больш за гэта – з народа, які “высочайшае доверили” яму* [3, с. 228]. Вызначальную ролю ў характарыстыцы яшчэ аднаго рэальна-гістарычнага персанажа **Мікалая Мураўёва** адыгралі спецыфічныя антрапанімічныя мадэлі: “прозвішча з прыдаткам”: *... устрывожаны і ўражаны да глыбіні душы, Пуцята зрабіў даклад ... Мураўёву-вешальніку ...* [3, с. 230] і “поўнае асабовае імя з прыдаткам”: *...грамадства, якое ўсё яшчэ не можа расхлябаць спадчыны Мікалая-душыцеля* [3, с. 90] (Граф М. Мураўёў быў губернатарам магілёўскім у 1823–31 гг. Ён арганізаваў хуткае падаўленне паўстання ў 1831 г. [3, с. 30]).

Прыведзеныя вышэй прыклады пераканаўча сведчаць, што гістарычныя раманісты, у тым ліку і У. Караткевіч, дастаткова ўдала

¹ Ліквідацыя абавязковых адносін, добраахвотны і бестэрміновы, не абмежаваны часам, выкуп, фінансавое садзейнічанне ўрада выкупным аперацыям, а адсюль вотчынная ўлада – да заключнай выкупной здзелкі. Пры крэдытах такія метады былі значна больш выгадны для землеўласнікаў, чым абавязковыя адносіны.

карыстаюцца прыёмам своеасаблівай “мастацкай этымалогіі” імені ці прозвішча героя, не адыходзячы пры тлумачэнні оніма ад гістарычнай рэальнасці, захоўваючы дакладнасць фактаў, адлюстраваных у гістарычных крыніцах, разам з тым, падкрэсліваючы ў пэўным вобразе мастацкую дэталі, якая ўспрымаецца як матывавальная аснова намінацыі.

З псіхалагічнай пранікліваасцю і талентам мастака У. Караткевіч знаёміць чытача і з іншымі рэальна-гістарычнымі асобамі, даючы ім пэўную партрэтную характарыстыку, у якой увасабляў сваё ўяўленне пра людзей розных характараў: ... *стаяў хлопец, можа, на нейкі год старэйшы за Алеся, невысокі, каржакаваты, з цёмна-русымі прыгожымі валасамі. Рысы ў хлопца былі няправільныя, але буйныя і нават у чымсьці прыгожыя. Цяжкаватае падбяроддзе, вялікі цвёрды рот. Жарсткаваты няправільны нос. З тысяч і тысяч людзей, на адной толькі форме носа з крутымі ноздрамі, Алесь заўсёды пазнаў бы ў ім мясцовага, тутэйшага* [2, с. 273]. Вось так некалькімі штрыхамі аўтар малюе вобраз **Кастуся Каліноўскага** – мясцовага, тутэйшага, беларуса, у якім сумяшчаецца ўсё: ад “няправільнасці” да прыгажосці і наадварот. Пасля партрэтных назіранняў пісьменнік праводзіць непасрэднае знаёмства персанажаў, найчасцей ужываючы пры гэтым двухчленную антрапамадэль “поўнае асабовае імя + прозвішча”, якая характэрна для іменавання як маладых персанажаў (пры павазе да іх), так і сталага ўзросту. У працэсе далейшых узаемаадносін паміж персанажамі ў пэўнай сітуацыі аўтар актыўна ўводзіць у тэкст і адначленныя антрапамадэлі “прозвішча” і “поўнае асабовае імя”: **Каліноўскі, Кастусь**. Аналагічны характар пранікнення ў твор імёнаў і іншых дзейных гістарычных персанажаў: **Віктар Каліноўскі, Віктар** (археограф, адзін з кіраўнікоў рэвалюцыйнай арганізацыі ў Пецярбурзе ў 1858 – 1862 гг., старэйшы брат К. Каліноўскага), **Адам-Ганорыя Кіркор, Кіркор** (этнограф, археолаг, публіцыст, выдавец, гісторык, грамадскі дзеяч. Належаў да небагатага беларускага шляхецкага роду татарскага паходжання), **Зыгмунт Серакоўскі, Серакоўскі, Зыгмунт** (блізкі сябар Чарнышэўскага, вопытны і заслужаны вайсковец, ён узяў на сябе ў 1863 г. ваеннае кіраўніцтва літоўскімі паўстанцамі), **Валерый Урублеўскі** (адважны кіраўнік паўстанцаў Гродзеншчыны, а потым Падляшша і Любліншчыны), **Юзаф Ямант** (быў сакратаром Кастуся Каліноўскага, кватэра Ямантаў на Ратушняй плошчы была сапраўдным штабам Каліноўскага ў Вільні).

Акрамя дзейных гістарычных персанажаў у рамана шмат імёнаў гістарычных асоб, згаданых у творы або ўжытых у тэксце для разнастайных параўнанняў, у пераносным значэнні, паколькі ў такой ролі ў тэкст звычайна ўводзяцца імёны, якія валодаюць пэўным узуальным значэннем з

улікам агульнавядомасці на ўзроўні мовы. У. Караткевіч уводзіць у раман цэлую галерэю імёнаў гістарычных асоб, якія служаць для стварэння каларыту пэўнай эпохі і вызначэння мяжы інтарэсаў дзейных персанажаў твора, сярод іх імёны легендарных і гістарычных беларускіх герояў-паўстанцаў **Ваўкалака, Машэка, Вашчыла, Ляўшун, Сымон-аршанеці** іншыя, імёны грамадскіх дзеячаў, асветнікаў, людзей мастацтва: **Кірыла Тураўскі, Сымон Будны, Баршчэўскі, Напалеон, Лермантаў, Цютчаў, Гогаль, Бунін, Моцарт, Глінка, Бах, Манюшка** і шмат іншых. Імёны агульнавядомых гістарычных асоб, якія валодаюць дастатковымі канатацыямі, здольныя служыць для выражэння пэўных комплексаў ідэй і эмоцый аўтара. Сапраўды, гэта не толькі імёны канкрэтных людзей, якія жылі ў пэўную эпоху, бо яны яшчэ канататыўна маюць значэнне “цікавыя, творчыя і перадавыя людзі свайго часу”, і тое, што дзейныя персанажы рамана пэўным чынам цікавіліся імі, ускосна характарызуе і іх саміх: ім былі вядомыя перадавыя ідэі часу.

Акрамя рэальна-гістарычных імёнаў у рамане “Каласы пад сярпом тваім” вялікая колькасць антрапонімаў, створаных самім аўтарам па ўзоры адлюстраванага часу ці падабраных з лексікаграфічных крыніц для іменавання вымышленых персанажаў. Такі антрапанімічны матэрыял можа стаць прадметам асобнага навуковага назірання і, безумоўна, прывядзе да пэўных высноў.

Прааналізаваны вышэй матэрыял сведчыць, што антрапанімічныя сродкі, з’яўляючыся часткай анамастычнай прасторы мастацкага твора на гістарычную тэму, служыць для ўзнаўлення гістарычнага каларыту. Пісьменнік імкнуўся да мастацкай актуалізацыі этымалагічнай семантыкі гістарычных асоб, прытрымліваючыся гістарычнай рэальнасці і выказваючы аўтарскія адносіны да адлюстраванага.

Літаратура

1. Русецкі А. Уладзімір Караткевіч: праз гістрыю ў сучаснасць: Нататкі літаратурнай творчасці. Мінск: Маст. літ., 2000. С. 58–59.
2. Караткевіч Ул. Збор твораў: У 8-і т. Т. 4. Каласы пад сярпом тваім: Раман, Кн. 1. Мінск, 1989.
3. Караткевіч Ул. Збор твораў: У 8-і т. Т. 5. Каласы пад сярпом тваім: Раман. Кн. 2. Мінск, 1989.
4. Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 т. Т. 1 : А–Л. Мінск, 993.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. 2-е выд. Мінск, 1999.